

Р.М. Білобровець

м. Житомир

Державне будівництво і опозиційні військові формування на Волині в 1920-1923 рр.

В кінці 1919 - на початку 1920 р. радянська влада втретє була насильницьки встановлена в Україні. Однією із прикордонних областей була Волинська губернія, де відбувалися складні воєнні і політичні баталії.

В місцевому партійному житті, в зв'язку з виборами на всеукраїнську конференцію, рельєфно вимальовується розходження з питання тактики партії в Україні. Суперечності існували і раніше, але під час виборів на конференцію відбувся повний розкол на дві групи: прихильників політики РКІ та колишніх боротьбистів. З доповіді про діяльність Волинського інформаційного відгубу зрозуміло, що перевагу отримали комуністи (3 проти 2-х боротьбистів), які до того ж оволоділи місцевою пресою. 21 листопада відбулося відкриття школи радянського і партійного будівництва, яка була розрахована на 200 постійних учнів. Розпочав роботу і центральний клуб Радпрофу.¹

На початку 1921 р. Голова Волинського губвиконкому Ніколаєнко по прямому проводу доповідав, «що партійна робота ведеться

енергійно, за останній час в Житомирі організовано до 30 осередків, в губернію вислано 100 комуністів, ведеться перереєстрація. Губком складається з 8 чоловік. По течіям вони діляться наступним чином: 2 комуністи, 1 націоналіст, 2 робпозиції, 3 стоячі. на загальній точці зору Качпвіддіву і входять на правах членів Губкому».²

У Волинській губернії проходять засідання різного рівня радянських і партійних органів по забезпеченню життєдіяльності регіону і проведення політики більшовиків. У листопаді 1920 р відбулося засідання повітових воєнкомів по військових частинах і гарнізонах. Після доповіді начальника Політпросвіту Волгубвоенкомату Ляпіна було прийнято постанову: «В зв'язку з перемогою червоної армії, які дають можливість взятися на Україні і, особливо, у Волинській губернії за правильне будівництво Радянської влади, за відновлення зруйнованого народного господарства, за розшарування селянства і проведення всіх починань партії: необхідно:

1. Провести саму енергійну боротьбу з бандитизмом;
2. Допомогати всіма засобами проведенню продрозкладки, гужової повинності;
3. Боротися з несвідомими діями селянства;
4. Всебічно сприяти організації комосередків, ревкомів і комнезамів на місцях».³

Умови роботи новоствореного апарату Радянської влади були складними. Це фіксується багатьма документами. В доповіді Волинського Губернського комітету КСМУ вказується на відсутність групи пролетаріату для втягування в КСМ, відсутність спеціалістів по роботі на селі. В звітній записці губернського відділу юстиції тяжкі умови роботи пояснюються, з однієї сторони, взагалі загальними умовами роботи на Волині, з іншої - недостатністю працівників та байдужим ставленням до інтересів пролетаріату, відсутністю сильних професійних організацій, малочисельністю партійних сил, низьким культурним рівнем села на Волині та незакінченим розшаруванням селянства.⁵

На початку 1921 р. ставлення до Радянської влади з боку селянства в більшості випадків було вороже, недовірливе. Цьому сприяли і обшуки та незаконні реквізиції військовими частинами.⁶ Серед селянства ширились чутки, листівки про прихід Петлюри, велась активна агітація проти участі в роботі комнезамів і комгруп. Скрізь проквітало дизертирство. Селяни не з'являлись на мобілізацію, або вступали на службу, яка звільняла від військової повинності.⁷

Весною настроїв селянства змінився. Після прийняття земельного закону, заміни продрозкладки харчовим податком, відсутністю фронтів і миром з Польщею, а також меншими втручаннями військових частин, селяни стали більш прихильними до Радянської влади і активнішими у створенні комнезамів. Проте ситуація була ще складною. Ставлення до компартії було недовірливим, а подекуди ворожим. Влітку в Звягельському повіті поширювались

плакати з відозвою до населення підніматись на повстання проти Радянської влади.⁶ Ширились чутки про прихід Петлюри і виступи проти харчового податку в Андрушівській, Солотвинській, ГГятківській, Озадівській волостях.⁹

Після XII з'їзду РКП(б) Сталін закликає представників республік до маневрування. У Сталіна визрів новий план перекласти на партійні організації республік відповідальність за проведення на місцях партійної політики. Йшлося про «способи вирощування марксистських кадрів з місцевих людей». «Лінію поступової націоналізації урядових установ слід провести в першу чергу в Україні».¹⁰

В руслі цієї політики курс на зміцнення волвиконкомів і сільрад був узятий під час передвиборчої компанії 1923 р. При проведенні компанії вперше був застосований метод передвиборчого підбору кандидатів у члени і голів сільрад. В результаті збільшилася кількість членів сільрад з 8287 чоловік у жовтні 1922 р. до 12319 чоловік у серпні 1923 р. З них комуністів стало 3% проти 1%. В загальному у волвиконкомах було комуністів 60% (проти 50%), в райвиконкомах - 92%, в окружному парті - 98%.¹¹ Загалом становище на селі залишалося складним. Це пояснювалось великим розміром харчового податку, недостатністю матеріалу і речей першої необхідності (мануфактури, заліза, лісу), а також бандитизмом.¹² Бандами називали порівняно невеликі опозиційні до влади військові формування. Серед причин їх створення у Волинській губернії були: демобілізація селянської армії, яка викидала сотні людей, що не знаходили заняття; незадоволення земельною політикою радянської влади; нестабільність політичної ситуації; близькість кордону та його невпорядкованість. На Волині діяли повстанські формування Струка, Мордалевича, Соколовського, Лисиці, Дергача.

Безпосереднє керівництво боротьбою з опозиційними військовими формуваннями в Україні вела Комуністична партія, яка доручила цю справу Фрунзе. З метою координації всіх сил при раднаркомі УРСР була створена Постійна нарада. Такі ж наради були організовані в усіх губерніях і повітах України. До складу губернської Постійної наради входили: старший військовий начальник, секретар губкому партії, губвоенком, голова губернської надзвичайної комісії, голова продкомісаріату і комісар Управління залізницями.¹³ Багато комуністів було відправлено з міст в села під час хлібозаготівлі 1921 р. - 30% з Житомира, 80% - з повітових центрів. Були створені бойові організації Комуністичної партії - ЧОП (частини особливого призначення), в які входили люди віком від 17 до 50 років. З 1 квітня 1921 р. почалися військові заняття. Боротьбу з повстанцями вели також міліція і НКВС.¹⁴

У звітах губернських, волосних, повітових органів влади щомісячно подавалися відомості про наявність бойових груп, їх чисельність, дії і боротьбу з ними. В кінці 1920 р. військові формування були чисельними, добре озброєними і рухомими. 25 листопада 1925 р. в Краснопольській волості діяла кінна група чисель-

ністю 200 чоловік, яка захопила 44 червоноармійці стрілецької дивізії, рухалася в напрямку Умані.¹⁵ В прикордонних областях повстанці вели агітацію проти Радянської влади. Зокрема в Орлицькому повіті з'явилося угруповання Булах-Булаховича. У Слобідка Коростишівської волості Радомишльського повіту в грудні 1920 р. формування Мордалевича видало селянам 12 кулеметів для повстання проти Радянської влади.¹⁶

Весною 1921 р. діяльність повстанців активізувалася. «Вночі 14 квітня 1921 р. банда кількістю 200 чоловік вершників і піхоти напала на містечко Івницю, пограбувала Івницьку цукроварню, забрала 200 пудів вівса, ячменю, солі, цукру, - 11 волів, пару коней, вбили сторожа і сховалися в Івницькому лісі».¹⁷ В перших днях квітня в с. Дерманку Облітківської волості приїхав добре озброєний загін із 75 вершників і оголосили себе експедиційним загonom, при цьому наклавши на селян продовольчу розкладку. Через кілька днів сюди ж приїхав і продзагін Радянської влади Командир при виясненні був убитий, а отаман втік.¹⁸

В Звягельському повіті було організовано групу з 15 чоловік озброєну бомбами, рушницями, самопалами, під керівництвом Шпака, проте в червні 1921 р. загін здався, склавши зброю виявивши бажання співпрацювати з Радянською владою.¹⁹

У Фастівській волості діяло угруповання Лисиці кількістю 200 чоловік, яке 26 червня перейшло на бік більшовиків. За дев'ять днів до переходу і добровільної здачі був здійснений наскок на лісництво з метою пограбування. Крім цього - розкидані листівки, прокламації такого змісту: «До всіх учотчиків. Доки ви будете терпіти такі муки, доки будете працювати на жидів і кацапів. Пора прокинутися, пора скинути Московське і Жидівське ярмо. Негайно до зброї. Доволі гамуватися, вже пора комуну бити».²⁰

В липні 1921 р. ЧОП в районі Овруча ліквідував банду Дергача. З березня 1921 р. постановою V Всеукраїнського з'їзду Рад оголошувалася амністія всім винним у «бандитизмі», якщо вони до 15 квітня цього року з'являться у розпорядження місцевої влади. У червні 1921 р. здалася група Мордалевича.²¹

Незважаючи на прийняті заходи, діяльність опозиційних військових формувань, грабежі населення, виступи проти Радянської влади продовжувалися. В пулині 3 липня вибухнуло повстання заможних господарів та меншовиків-есерів кількістю три тис. чоловік. З криком «Бий міліцію!» повстанці рушили до канцелярії начальника міліції, де побили вікна, а також - до в'язниці, де випустили 17 чоловік в'язнів. Виступ було придушено силами міліції, заарештовано 21 чоловік з керівництва бунтівників.²²

Крім нальотів повстанців селяни страждали і від безчинств червоноармійських загонів. Частина 44 стрілецької дивізії, котра розташовувалася в с. Котельня, випасали кіньми сіножаті, засіви та городи, здійснювали насильство над селянами. В с. Смоловкз Коростишівської волості забрали останній хліб. В с. РудняТрабівка тієї ж волості було побито представників сільради за те, що вони вимагали посвідчення осіб від червоноармійців, які врешті

пригрозили вбити 20 селян і спалити село. В с. Туровець було зроблено наскок через ліс і відкрито стрілянину по жінках, які збирали ягоди. Помічено також безчинства кінного загону міліції.²³

В 1922 р. на території Волині діяли в основному угруповання кримінального характеру, які не мали підтримки у населення. В червні 1922 р. в губернії оперувало 10 подібних загонів. 18 серпня 1922 р. Бюро Волинського губкому партії видало постанову «Про політичний стан губернії в зв'язку з посиленням ростом бандитизму». Складено план боротьби, оперативне керівництво якою здійснювала трійка у складі голови губвиконкому Ніколаєнка, голови ДПУ Голишева, начальника військової губернської дільниці Дубового. В результаті об'єднання всіх сил влади було розгромлено формування Мастолярчука, в серпні Соколовського (Полонський повіт), Прейзнера.²⁴ У квітні травні 1923 р. на боротьбу з повстанцями було вислано 10 загонів чисельністю 120 чоловік. Проте невеликі групки продовжували діяти («Золота п'ятірка» в Коростенському окрузі, загін Сороки в Житомирському окрузі). Помічено перехід на територію Волинської губернії військових формувань із Польщі чисельністю від 25 до 50 чоловік.²⁵

Згодом, поступово втративши підтримку серед селян, позбавлені підґрунтя для функціонування опозиційні військові формування на Волині в наступні роки зникають.

Початок 20-х рр. в Україні і зокрема на Волині пройшов під знаком боротьби за владу. Утвердження нових органів управління спиралося на військову силу держави і ускладнювалося боротьбою з опозиційними військовими формуваннями, яких було багато в прикордонній області. Їх діяльність у підсумку була неупішною і малоефективною через малочисельність, роз'єднаність нескординованість дій, втрату підтримки серед населення. І все ж - це був значний і небезсвідний опір більшовицькій диктатурі, опір, основою якого в багатьох випадках була зокрема і національна ідея.

1. Державний архів Житомирської області. (Далі: ДАЖО). Ф.Р.-28, оп.1, о.з. 15. - Арк. 8.
2. Ibidem. Ф.Р.-2686, оп. 1. - Арк. 9.
3. Ibidem. Ф.Р.-28, оп.5. - Арк. 15.
4. Ibidem. Ф.Р.-2686, оп.1. -Арк. 54.
5. Ibidem. - Арк. 22.
6. Ibidem. Ф.Р.-2567, оп.1. - Арк. 6.
7. Ibidem. -Арк. 16.
8. Ibidem. - Арк. 67.
9. Ibidem. - Арк. 82.
10. Нагорна Л. *Позиція України у новоствореній союзній державі. 20-ті роки / Український історичний журнал. - 1993. - № 1. - С 3-19.*
11. ДАЖО Ф.Р.-28, оп.1.-Арк. 115.
12. Ibidem. Ф.Р.-2567, оп.1. - Арк. 92.
13. Москвін П. Розгром петлюрівського бандитизму на Волині у 1921-1922 рр. // Наукові записки Житомирського педінституту ім. І.Франка. Т. 13. - Житомир. - 1961. - Випуск 2. - С. 97-134.
14. Волинский пролетарий. -1923. - 15 июля.
15. ДАЖО Ф.Р.-28, оп.5. - Арк. 42.
16. Ibidem. - Арк. 26.

17. Ibidem. - Арк. 46.
18. Ibidem. - Арк. 33.
19. Ibidem. - Арк. 60.
20. Ibidem. - Арк. 62.
21. Волинский пролетарий. -1922. - 14 июля.
22. ДАЖО Ф.Р.-28, оп.5. - Арк. 66.
23. Ibidem.
24. Волинский пролетарий. - 1922. - 31 августа; Коваль Р. Соколовські / Віче (Житомир). - 1999. . - 18 березня. - № 12
25. ДАЖО Ф.Р.-28, оп.6. - Арк. 1.